

- MILIČIĆ, A., 1936: *Snaga rimske liturgije*. Duhovni život 6. Zagreb.
- PALJUG, M., 1939: *Kršćanski misteriji u Crkvi i narodu*. Hrvatska Straža, 27. V. Zagreb.
- PLEVNIK, I., 1941: „*Neoliturgijski pokretaši*“ (Uz članak g. S. Vučetića). Vrhbosna 2. Sarajevo.
- POLONIJO, B., 1925: *Za liturgijski pokret*. Katolički list 19 i 20. Zagreb.
- PUŠIĆ, M., 1940: *Sv. Misa-u životu vjernika*. Split.
- „ „ *Aktualna pitanja liturgijskog pokreta*. Katolički list 10. Zagreb.
- „ „ *Liturgijski pokret i Katolička akcija*. Katolički list 46. Zagreb.
- „ 1941: *Bistrimo pojmove*. Katolički list 3 i 4. Zagreb.
- „ „ *Još neka se bistri*. Katolički list 9. Zagreb.
- „ „ *Dva zaključka*. Katolički list 13. Zagreb.
- RADIĆ, I., 1937: *Još o liturgijskom gibanju*. Sacerdos Christi 4. Zagreb.
- RADIĆ, J., 1962: „*Evigilate justi! Probudite se pravednici!*“ Služba Božja 4-5. Makarska.
- „ 1966: *Liturgijska obnova u Hrvatskoj*. Makarska.
- STUMPF, K., 1941: *Krunica i neka moderna liturgijska nastojanja*. Katolički list 5 i 6. Zagreb.
- ŠEPER, F., 1929: *Je li nam potreban liturgijski život*. Duhovni život 1. Zagreb.
- „ 1932: *Sudjelujmo aktivno kod liturgije*. Duhovni život 5. Zagreb.
- „ 1934: *Molimo sv. misu*. Duhovni život 1. Zagreb.
- TINODI, J., 1932: *Liturgika*. Mostar.
- „ 1936: *Liturgijski pokret*. Sacerdos Christi 5. Zagreb.
- „ 1937: *Odgajanje za slušanje sv. mise*. Katolički list 28. Zagreb.
- „ 1938: *Sv. misa i pričest jedan akt*. Katolički list 48. Zagreb.
- „ 1939: *Ponovo: Misa i pričest jedan akt*. Katolički list 1. Zagreb.
- „ 1940: *Sv. Misa*. Požega.
- VUČETIĆ, S., 1939: *Liturgijski sastanak u Splitu*. Gospić.
- „ 1940: *Na adresu IV. hrv. liturgijskog kongresa*. Vrhbosna 2. Sarajevo.

Predrag Belić

KULT BOGORODICE U BIZANTSKOM OBREDU (X¹)

82. Čudotvorne ikone Majke Božje u svijetu Pravoslavlja

Još nam se na kraju zabaviti ovim, možda najočitijim, fenomenom Bogorođičina kulta na Kršćanskom istoku. Razumije se, ovdje izrazima „čudotvoran“, „ukazanje“ i sl. ne namjeravam davati ni većeg ni manjeg značenja nego što im daje Sveta Crkva u određenim slučajevima, a koji sigurno nisu uvijek jednaki. Možda će metodski najbolje biti da kalendarski prijedemo veliki broj dana u godini, navodeći praznike takovih ikona u tri značajne predstavnice Bizantskog

1. Lijepo bih molio cijenjene čitatelje da izvole popraviti neke pogreške u prošlom nastavku ove studije (SB 25/1985, br. 2, str. 115 – 119), Na str. 115 pri kraju prve alineje treba čitati prezime mitropolita Emilianosa kao *Timiadis* (a ne: Timidiadis). Na stranici 116

Istoka tj. u Grčkoj, Srpskoj i Ruskoj Crkvi², jer o njima imam najviše podataka. Na žalost, nedostaje mi o predmetu literatura na grčkom jeziku, ali će za prvu informaciju čitateljima SB, mislim, sasvim dosta biti već dosada često citirana *Nastol'naja kniga dlja svjaščennno-cerkovno-služitelej* od S. V. Bulgakova kao i *Žitija Svetih* što ih je u dvanaest tomova izdao arhimandrit dr Justin Popović u Beogradu 1972-1977. Oba naime autora donose također i mnogo vijesti pa i opisa grčkih čudotvornih ikona³.

Ali prije nego što počnemo kalendarski redati one proslave, smatram korisnim da na početku dadem sasvim kratku tipizaciju bizantskih Bogorodičinih ikona. Nerijetko se naime u nazivima pojedinih svetkovina nalaze i pridjevi, koji bi mogli unijeti neku zbrku. To je zato što oni katkada nedosljedno označuju podrijetlo ili svojstva, koja su historijskim razvojem prenesena i na drugotna mjesta kulta. Ova studija doduše ne radi o Bogorodičinih ikonama sa stanovišta povijesti umjetnosti, ali zbog nomenklature valja nam ipak obnoviti znanje o njihovom povijesnom vidiku.⁴

Dok se u počecima kršćanske ikonografije Marijina slika nalazi unutar Kristu posvećene tematike (dakle *in obliquo*: Marija u prikazu rođenja Isusova, poklona maga⁵. . .), dotle se poslije Efeškog sabora u sve većoj mjeri javljaju autonomni Marijini likovi u dva žarišta njezina kulta — u Jeruzalemu i u Carigradu — te po prostorima koji o njima ovise. U metropoli Bizantskoga carstva, još prije ikonoklastičke krize, postojalo je 30 crkava, kapela i manastira posvećenih Bogorodici. S pravom dakle Akatist naziva Carigrad Marijinim gradom! Gotovo svi

u 3. alineji čitaj *plašt* (namjesto prašt), *anθrwpwn* (namjesto antrwpwn). Na str. 117 pri kraju druge alineje „oltar” simbolizira . . . *raj* (namjesto taj). Na str. 119 u 3. alineji: „. . . izrađivala se po *uzorku* . . . (a ne: po uzroku).

Osim toga, izmakao mi je u prikazivanju mjesta Bogorodičnih ikona na ikonostasu, podatak da se u onim bogatijim, potpunijim stavlja u sredini najgornjega kata i ikona *Uspenija* (tj. smrti Marijine). CF. (A. BADURINA), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Uredio . . . Zagreb 1979, shematska skica na str. 260, br. 11.

2. Iz praktičnih — pa i ekumenskih — razloga ovdje ne razlikujem Ekumenski carigradski patrijarhat od Grčke (pravoslavne) crkve, kao ni Moskovski od neovisnih jurisdikcija na Zapadu.

3. Da se ne optereti „aparat” neprestanim citiranjem spomenuta dva autora, ja ću njihove referencije stavljati u sam tekst — ali u zagradi — prema ovim kraticama: B=Bulgakov, P=O. Justin Popović. Brojka znači stranicu. Kod Justina Popovića prije nje ne navodim broja sveska, jer će iz kalendarskoga konteksta biti jasno o kojem se to već mjesecu odnosno svesku radi.

4. Iako — u 1. bilješci navedeni — *Leksikon ikonografije* . . . ima na stranicama 162 — 172 odličan prikaz Bogorodičine (i istočne i zapadne) ikonografije iz pera akademika Dr. Branka Fučića, ipak u gornjem tekstu slijedim i sažimljem još razrađeniju obradu tematike u nenadomjestivom sedmotomnom Herederovu *LEXIKON DER CHRISTLICHEN IKONOGRAPHIE*, naročito u ovim člancima 3. toma (1971): *Maria. Marienbild*, i to *Das Marienbild der byz. — ostkirchl. Kunst nach dem Bilderstreit* (Sp. 161 — 178, napisao Dr. HORST HALLENSLEBEN) i *Das Marienbild in Russland* (Sp. 178 — 181, napisao HEINZ SKROBUCHA).

5. G. A. WELLEN, *Das Marienbild der Fruhchristlichen Kunst*, u istom 3. tomu istog leksikona, Sp. 156 — 157.

glavni tipovi samostalnih likova Majke Božje nastaju u razdoblju između god. 400. — 7000., od kojih su dva bez Djeteta (*Oranta i Portrait-clipeus*). Oko 500. Marija se pojavljuje u ikonografiji kao mlada i vitka žena u nošnji orijentalnoga kroja, ali vrlo jednostavnog⁶. Poslije definitivne pobjede ikonodula (843.) množe se Marijine slike. Već car Mihajlo III. (842.—867.) i patrijarh Fotios (poslije 858.) stavljaju u svoje pečatnjake Marijinu sliku. Od cara Lava VI. Mudrog (886.—912.) Marijin lik čak kuju na novcu! Stalno raste broj Marijinih crkava — u samom Carigradu ima ih sada preko sto! Bogorodičin lik najčešća je tema na sačuvanim ikonama iz toga doba⁷. Ali unatoč velikome mnoštvu, doktrina o crkvenim slikama dovela je do ustaljene tipizacije, odnosno do malo likovnih tipova, naime onih kojih je *čudotvorna snaga* bila dokazana. Kao arhetipovi (glavni uzorci) služile su prije svega čudotvorne ikone glavnoga grada. Glasovitost im se temeljila na njihovu podrijetlu, tj. ili su bile rezultat čuda (*acheiropíetos, nerukotvorennaja*), ili rad sv. Luke Evangelista (*odegetria, odigitrija*), ili po mjestu što je posvećeno čuvanjem Marijinih „relikvija” (napr. *Vlacherniotissa, Hajioritissa, Pelagonitissa*) ili, napokon, po čudotvornom, milosnom djelovanju dotične ikone. Te glasovite Bogorodičine ikone postajale bi *Palladia* Carigrada, što bi imale štiti grad i carstvo.⁸ (Sjetimo se nečega nama bližeg, što nije sasvim isto ali ipak vrlo slično: Sv. Vlaho na zidinama i zastavi Dubrovnika).

Ipak podrijetlo tih tipova Bogorodičinih ikona nije dosada još dovoljno istraženo pa u literaturi zato ima protuslovnih i krivih, neznanstvenih tumačenja. Tako je npr. došlo do toga da su ikonografskim tipovima često proglašeni izrazi koji su na neku Bogorodičinu ikonu samo pripisani, koji su tek njen „počasni titul”. Tako *eléousa, epískepsis, hypselwtéra, panáchrandos, pandánassa, perí-
vleptos, platytéra* itd. To su najznačajniji pjesnički ili propovjednički izričaji preuzeti iz liturgijske poezije, samo to sada ne namjeravam u pojedinosti tumačiti.

H. Hallensleben kritički primjećuje, da se samo oni pripisi mogu uzeti kao tipski (tj. nazivi glavnoga tipa), koji su zasigurno utvrđeni kao eponimi jedne jedincate milosne slike⁹. Tako bismo imali prema istom autoru ovih trinaest najvažnijih autonomnih Bogorodičinih ikona:¹⁰

1. Marija na prijestolju s Djetetom.¹¹
2. Stojeća Marija s Djetetom: *nikópoia, Kyriótissa*.
3. Marija u molitvi (oranta), bez Djeteta: *Vlacherniótissa*.

6. *Idem* Sp. 161.

7. H. HALLENSLEBEN *art. cit.* Sp. 161.

8. *Ib.* Sp. 162.

9. *Ib.*

10. *Ib.* Sp. 162 — 178.

11. Predikonoklastičkog podrijetla. Ona je „katedra Kristova”, tj. Dijete sjedi na krilu — često je to Logos nedjetinjaskog lica — blagosilje ručicom, a lijevom drži svitak Sv. pisma. HALLENSLEBEN *art. cit.* Sp. 162 — 165.

4. Maria orans s Clipeusom Kristovim na grudima i sa natpisom *platytéra*.¹²
5. Marija drži Dijete na lijevoj ruci: *he hodegéttria*.¹³
6. Marija nosi Dijete na desnoj ruci: *he dexiokratoûsa*.¹⁴
7. Dijete privija svoje lice uz Majčino: *he eleoûsa*.¹⁵ (slavenski: *umilenie* „máženje“?).
8. Marija s Djetetom što se igra: *he Pelagonítissa*.¹⁶
9. Dojeća Majka Božja: *he Galaktotrophoûsa*.¹⁷
10. Marija s Djetetom a sa strane anđeli koji drže oruđe muke: *he Panagía toû Páthous*.¹⁸
11. Marija u molitvi bez Djeteta, no u poluprofilu: *he Hagiosoritissa*.¹⁹
12. Marija (bez Djeteta) sa svitkom (pergamenom) u profilu: *Paráklesis*.²⁰

12. Potpuniji tekst (iz liturgijske poezije): *platytéra twn ouranwn*: doslovno „šira od nebesa“, naime u smislu da je Marija u svoje djevičansko krilo primila Logosa, koji je veći od neba ili koga ni nebesa ne mogu obuhvatiti! Ikona spaja na neki način 2. i 3. arhetip. Cf. HALLENSLEBEN, *art. cit.* Sp. 167 – 168.

13. Tako je nazivana prema njezinu sjedištu u manastiru *Hodegwn*. Ikona je veoma raširena u kopijama i varijantama (sjedeća, stojeća. . .). Ako Marija priklanja glavu prema Djetetu, onda je to znak kasnijih vremena, svakako poslije 1200. Cf. HALLENSLEBEN *art. cit.* Sp. 168 – 169.

14. Neke imaju pripis *acheiropoietos* („nerukotvorena“), ali to dolazi kasnije i u drugim tipovima, različitim od ovog šestog. Na Atosu u Hilandaru još je i treća ruka pridodana, to je ikona zvana *Trojeručica*, o kojoj ćemo govoriti kasnije. HALLENSLEBEN, 169 – 170.

15. Dijete priljubljuje (privija) svoje lice uz Majčino: *he Eleoûsa, paráklesis*, (umilenie), *glykophiloûsa* („slatko cjelujuća“). Ova posljednja je iz postbizantskog perioda. Vrlo su rijetki ikonografski uzorci ikone na kojoj Marija primiče Djetetovu ručicu k svojim ustima da je poljubi. Neke ikone ovog arhetipa imaju nazive: *epískepsis, he pántwn chará* („[samilosno] gledanje, motrenje, „radost sviju“). Neki povjesničari umjetnosti drže, da im je prototip navodno egipatskog podrijetla na bas-reliefu u slonokosti iz VIII. – IX. st., kasnije u Rusiji oko 1100. (*Vladimirskaja*), a danas u Baltimoreu. – Cf. HALLENSLEBEN Sp. 170 – 172.

16. Potječe tek iz XIII. – XIV. stoljeća u mjestu Staro Nagoričino, ali je očito da je to kopija starijega ikonotipa, odnosno starije milosne ikone iz makedonske Pelagonije (današnja Bitola i okolina). Dijete sjedi – zapravo jaši –, leđima okrenuto prema gledaocu, diže lijevu ručicu na desni Majčin obraz, dok mu desna visi. Cf. HALLENSLEBEN, Sp. 172 – 173.

17. Iz poslijeikonoklastičkog razdoblja: u Bizantu se doduše rijetko (ali ipak) nalaze od X. do XIV. st. prikazi dojeće Bogorodice po zidovima, ikonama i minijaturama. Nema, čini se, neke čudotvorne ikone toga tipa, nego radije možemo govoriti o *jednoj ikonografskoj praideji* („eine allgemeine Bildidee“): HALLENSLEBEN, *art. c.* Sp. 173.

18. „Passions-Madonna.“ Nastala je u pobizantskom razdoblju. U Italiji je veoma raširena *Mater de perpetuo succursu*, a kao original se računa ona u crkvi sv. Alfonsa Liguorija u Rimu (Via Merulana). Ali vrlo je važna Hallenslebenova napomena (*o. c.*, Sp. 173 – 174), da „Gospa od Muke“ nikako nije – mada se to često tvrdi – proizvod tzv. „Italo-kretske škole“ pod zapadnjačkim utjecajem, jer već u srednjebizantskim Marijinim ikonama ima takovih uzoraka. Tako i na Hilandaru XIV. st. Dijete uplašeno pogledom na instrumente muke traži zaštitu kod Majke!

19. Bogorodica je uzdigla ruke u visini prsiju – najčešće sa Kristovom slikom na grudima ili sa rukom Božjom u gornjem uglu slike kao adresatom svoje molitve! (HALLENSLEBEN, 174 – 175).

20. U svitku je zapisan dijalog Krista i Marije, u kome mati moli sina da se smiluje čovječanstvu. HALLENSLEBEN, 175 – 176.

13. Marija u polifiguri nad zdencem: *He Zwodóchos Pegé* (Carigrad) ili *Pegè tês Zwês* (Lesново).

U tom se popisu nalaze i dva lokaliteta koji su danas u SFRJ, preciznije u SR Makedoniji: Lesново i Pelagonija (klasični naziv za Bitolu i njeno područje), ali čini se da su dotične ikone nastale pod grčkim utjecajem. No kako je već spomenuto, gornjih je 13 glavnih tipova na velikom pravoslavnom prostoru imalo i more svojih ne samo kopija nego i inačica, varijanti. Stoga neće biti loše, da prije samoga Marijina kalendara, učinimo još jedan povijesni ekskurs, ovaj put izlet u najveću pravoslavnu zemlju.

83. Marijin lik u Rusiji^{2 1}

Rusija je preuzela od Bizanta već razvijene osnovne tipove Marijina lika. Vrlo brzo ti opći uzorci dobivaju imena ruskih gradova i manastira, koji su povezani s čudesima Marijinih slika. Tako imamo od tipa *Odigitrija* Bogorodicu *Smolensku* i *Tihvinsku*, od tipa *Eleoûsa* (umilenie) *Vladimirsku*, *Donsku*. . . (dakako sa varijantama). . .

Ali uz to se javljaju i drugi tipovi u stilu prikazivanja ruskih svetaca. Tako Majka Božja s Djetetom na prijestolju između Sv. Antonija i Teodosija, i to je *Pečerskaja*. Na analogan način nastadoše i Bogorodica *Maksimovskaja* i *Bogoljubskaja*. Kasnije su skupine svetaca oko Bogorodice povećavane — tako se na jednoj ikoni iz XVII. stoljeća broji više od 80 svetaca!

Od XVI. st. pa dalje, nastaju prikazi čudotvornih ikona na kojima se nalaze čitavi nizovi prizora kao ilustracija povijesti dotične ikone. Ima ciklusa od 12. pa čak i 24 scene! . . . Amo ide ikona zvana *Vertograd zaključennyj* (zatvoreni vrt) pa *Besednaja* (tj. Bogorodica koja poučava). Dirljiva je ikona *Vsech skorbjaščich radost'* (mislim, hrvatskom čitatelju ne treba prevoditi!): Bogorodica stoji na oblacima (sa Djetetom ili bez Njega), okružena skupinom svakojakih bijednika — žednih, golih, bolesnih, zarobljenih itd. Njihove su molbe napisane na svitcima te se mogu (iznad njihovih glava) čitati. Još više nego na ovoj ikoni, osjećaju se zapadni utjecaji na ikoni koja se zove *Kalužskaja* (1748.): polifigurna Majka Božja — bez Djeteta — stoji i čita iz knjige. Iz XVI. stoljeća je značajna, sa puno scena, ikona *Neopalymaja kupina* (grm što ne izgara). . .

Poslije ekskursa u Rusiju, prijedimo cijelu godinu počevši prvim mjesecom kako je kod nas u „profanom” životu običaj, tj. siječnjem, a ne rujnom, kako bi zapravo bilo po bizantskoj tradiciji. U slijedeći kalendar unosit ću ne samo spo-

21. Prema članku: HEINZ SKROBUCHA, *Das Marienbild in Russland* već u citiranom *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Dritter Band, herder 1971 (Rom, Freiburg, Basel, Wien) Sp. 178 — 181. U ovoj raspravi, samo iz praktičnih (a nipošto iz načelnih) razloga, u „Rusiju” i među „Ruse” stavljam i Velikoruse također i Bjeloruse i Ukrajince, ne prejudicirajući time ni najmanje međunacionalnoj problematici.

men-slave čudotvornih ikona, nego i druge Marijine praznike prema *Typikonu-Ustavu* Ruske Crkve²². Veće Bogorodičine praznike označit ću debelim, ostale položenim slovima.

84. Bogorodica u siječnju (januaru)

14. I: *Sveti Sava, prvi arhiepiskop Srpski*, vanredni štovatelj Presvete Bogorodice i njenih ikona (o čemu niže u objašnjenjima).

25. I: *Utolì moja pečali* („ublaži moje muke”).

30. I: *Megalochári* (Velikoblagodatna”, „Veleradosna”).

N e k a o b j a š n j e n j a uz januarske spomene, a redom kronologije krštenja ovih pravoslavnih naroda:

Grci se pretposljednega januarskog dana liturgijski spominju čudotvorne ikone Majke Božje koja je na isti datum godine 1823. bila pronađena na otoku Tinosu i (koja) do danas čini velika i neprekidna čuda (P 888). Justin Popović opisuje historijat te ikone u svesku *Žitija Svetih* za mjesec mart (470-474), jer ikona predstavlja Blagovijest. Prema tradiciji bila bi to ikona naslikana rukom sv. Luke. Mjesec dana pred izbijanje Grčkog ustanka (1821.) protiv Turskih gospodara, Majka Božja javila je u snu osamdesetgodšnjem starcu Mihailu Polizoisu, da je njezina blagoslovljena ikona u jednoj (posve određenoj) njivi. Ali je vjernici nisu mogli pronaći. Bogorodica se ponovno slijedeće godine 1822., kroz 7 dana, ukazivala monahinji Pelagiji (koja je poslije svoje smrti 1834. kanonizirana od Grčke pravoslavne crkve). Panajija je zahtijevala da se otkopa njezin dom i da se gradi oveća crkva. Vladika je pozvao narod, koji je kroz mjesec dana kopao. Otkrivena je stara crkva, ali ikone nigdje! Kad je na Novu godinu 1823. stigao episkop da posveti temelje nove crkve, opaziše da su zaboravili ponijeti vode za obred. „Videći da nema vode — piše Justin Popović — neki potrčase u grad po vodu, a jedno dete pritrča vladici i reče mu: Voda nije potrebna, jer onaj ranije presahli izvor sada je pun vode” (P 473). Taj je izvor još i danas aktivan pa narod dolazi i odnosi vodicu kući. Napokon pronađoše i samu ikonu Blagovijesti, ali slomljenu u dva dijela. Veliko veselje naroda povećala se još i viješću da je prestala kuga koja bijaše na otoku harala. Ikona bi stoga prozvana *Megalochári* — „Velika radost” — baš kako Panajija bijaše rekla još 1822. monahinji svetoj Pelagiji. Iz svih krajeva Grčke k ovoj ikoni na Tinos hodočasti veliko mnoštvo vjernika, a čudesna se iscjeljenja zbivaju naročito na Blagovijest i Uspenije.

Srbi nemaju u ovom mjesecu posebnoga Bogorodičina praznika, ali sam u ovaj kalendarčić unio sv. Savu zbog njegova naročita odnosa prema Majci Božjoj i njenim ikonama (P 333-438). Kad se sv. Sava sa hrisovuljom-darovnicom od bizantskoga cara vratio na Atos i stao, zajedno sa svojim ocem Prepodobnim Si-

22. Imam pri ruci fototipkso izdanje godine 1964. u Grazu knjige *Typikón siest' Ustav*, Moskva 1904, te slijedim *Mjesecoslov* i to od lista — ne stranice! — 48r do 331v (sve je izraženo crkvenim slovima, ne „arapskim” brojkama.

meonom (nekoć velikim županom Stefanom Nemanjom), graditi srpski manastir Hilandar, najprije se stao moliti Bogu i presvetoj Majci Božjoj za pomoć u pothvatu. A kad bi sve sretno dovršeno, veliku manastirsku crkvu (sabornu!) posvetiše Vavedeniju Bogorodičinu u hram (P 366). Stari mu otac, sv. Simeon Mirotočivi (St. Nemanja) želi da umre pred ikonom Majke Božje pa veli svom svetom sinu: „Čedo moje! Prinesi mi ikonu Presvete Bogorodice, jer sam se zavetovao da pred njom ispustim duh svoj!“. . . Njegove posljednje časove ovako opisuju: „Lice mu beše svetlo; on veselo gledaše ka ikoni Gospoda Hrista i Prečiste Matere Njegove: izgledao je kao da sa nekim tajanstvenim posetiocima peva psalam. . .” (P 370). Pa i manastir Studenica, koju je Stefan Nemanja podigao, bila je – obitelj^{2 3} presvete Bogorodice (P 386)! Tim je manastirom sv. Sava upravljao kao iguman od 1210. do 1216. A kada je postao 1219. prvim arhiepiskopom autonomne Srpske pravoslavne crkve te se sa tugom opraštao od mira manastirskog života na putu u svjetsku vrevu, ukazala mu se presveta Bogorodica u snu i podigla mu dušu iz utučenosti: „Zar Ti i zbog toga tuguješ? Ustavši, idi hitno na posao, za koji te Gospod izabra, ništa ne sumnjajući, jer će ti sve u Gospodu pomagati na dobro” (P 398-399). U Solunu Sava traži najvjestije „živopisce” (zografe, tj. duhovne slikare) i naručuje da izrade dvije velike ikone: jednu Gospoda našega Isusa Krista, a drugu prečiste Majke Božje, koja mu se bila javila. Svetitelj ih je ukraasio zlatnim vijencima i dragim kamenjem i postavio ih u crkvi manastira Filokale u znak zahvalnosti za viđenje Bogorodice (P 399). Prigodom krunidbe brata Stefana Prvo-vjenčanoga u Žiči, sv. je Sava priliku iskoristio za vjersku obnovu pravoslavnog naroda pa je u svečanoj ispovijedi narod za njim ponavljao i ovu rečenicu: „. . .Klanjamo se i celivamo svečesnu ikonu čovečanskog nas radi ovaploćenja^{2 4} Hrista, Logosa Božjeg i Očevog. Klanjamo se i celivamo ikonu Prečiste Matere Njegove, i ispovedamo da je Ona Prisnodjeva i Bogorodica. . .” (P 402). Na hodočašćima u Svetu Zemlju i Egipat, Sava se pobožno zaustavlja na svetim mjestima, koje je kršćanska predaja vezala uz Isusa i Majku Božju (P 415-416). Na Sinaju, u crkvi presvete Bogorodice Svetitelj se pokloni mjestu „Neopaljive Kupine” (P 416). Na povratku u domovinu, boravio je u Carigradu tri dana u manastiru Presvete Bogorodice Evergetide (Dobrotvorke: P 418). . . To su najpoznatiji podaci o odnosu sv. Save prema presvetoj Bogorodici, od kojih mi se čini historijski najzamašnijim ona *professio fidei* u Žiči, gdje je narod svečano potvrdio svoju vjeru u definiciju II. nicejskog sabora i štovanje Majke Božje i njezinih slika.

Rusi slave 25. siječnja (januara) ikonu *Utoli moja pečali*. Evo kako je tumači S. V. Bulgakov: „Ova se čudotvorna ikona nalazi u Moskvi, u crkvi Nikole Čudotvorca na Pupyšach. Misli se, da su je u vrijeme Alekseja Mihajloviča^{2 5}

23. U crkvenom jeziku (i kod Srba i kod Rusa) „obitelj” – potpunije „sveta obitelj” znači samostansku zajednicu, dok za ono što je kod Hrvata obitelj (*familia* u svagdanjem i prirodnom smislu) Srbi vele porodica.

24. Tj. *upućenja, utjelovljenja* prema teološkoj terminologiji katoličkih Hrvata.

25. Vladao je od godine 1645. do 1676. Suvremenici i suvremeni događaji: Patrijarh Nikon i njegova liturgijska reforma kao i pojava „raskolnika” (staroobredaca), Juraj Križanić u Rusiji, priključenje Ukrajine pod Bohdanom Hmelnickim Moskvi (1654.), prvi Nordijski rat (1655 – 1660). . .

u Moskvu donijeli Kozaci. . . Naročito štovanje [te ikone] pokazalo se za vrijeme kuge 1771. Postoji vlastita *Služba s akatistom* presvetoj Bogorodici *Utoli moja pečali* (B 49). Tropar mi se veoma sviđa pa ga — ali prozno — prevodim:

*Ublaži boli duši mojoj koja mnogo uzdiše,
Ti koja si obrisala svaku suzu s lica zemlje:
Ti naime od čovjeka odgoniš bolesti i grizodušje grešniku ništiš,
Tebe smo svi dobili kao nadu i čvrstoću,
Presveta Majko-Djevo! (B ib)*

85. Bogorodica u veljači (februaru)

- 5. II: *Vzyskanie pogibših*²⁶ (traženje postradalih) (B 71).
- 10. II: *Sabor presvete Bogorodice u Areovindu* (P 211).
- 12. II: *Iverskija*²⁷ ikona Božijej Materi (B 82).
- 13. II: *Spomen obnavljanja hrama presvete Bogorodice i svete Tekle u Posali (ili Pusgi)* (P 291).
- 15. II: *Dalmatskija ikony Božijej Materi* (B 86).

Neka objašnjenja:

— O Bogorodičinu slavlju u Areovindu (10. II) nisam našao nikakvih povijesnih podataka, baš kao ni o sličnoj proslavi u Posali ili Pusgi (13. II).

— Iverska Bogorodica ima i drugi titul kao *Portaitissa* tj. „Vratarica”. Bulgakov prenosi njezino legendarno podrijetlo. U vrijeme ikonoklazma ta je ikona pripadala nekoj pobožnoj udovici blizu grada Niceje. Kad je jedan vojnik, poslan da istražuje ikone u onom kraju, otkrio tu sliku, mačem je udario u lice presvete Bogorodice, ali — na njegov užas — iz ranjene ikone poteče krv. Momak pade. . . i — gorko se kajući za svoj grijeh — napusti ikonoklastičko krivovjerje, a kasnije se čak zamonaši. Ona je udovica htjela da ikonu spasi od drugih progonitelja pa se pomolila neka se svetoj slici ništa zla ne dogodi i pustila je u more. Ikona je onda „krenula” prema Zapadu i u „ognjenom stupu” isplivala na Aton-

26. U veljači (februaru) ne navodim *Ipapandí* (Hypapanté) =Sretenie (Svijećnica), jer to nije Marijin praznik, kako se već vidi iz naslova: „Srétenie Góspoda i Bóga i Spása nášega Isúsa Hristá”. To je službeni titulus iz liturgijskih knjiga ali, ipak, podsjeća Bulgakov, taj blagdan katkada zovu i „prazdnik sretnija Presvjatyja Bogorodiciy” (B. 64).

27. U modernom ruskom jest *Iverskaja*, dok je u starijem jeziku — prema crkvenostaroslavenskom — *Iverskija* (u nominativu). To vrijedi i za sve slične nazive Bogorodičinih ikona, koje ću dalje citirati u arhaičkom obliku, dakle *Čenstochovskija* a ne — *aja, Dalmatskija, Žirovickija* itd.

sku Svetu Goru, blizu Iverskoga manastira.²⁸ Monasi je digoše i odnesoše u crkvu, ali ona po noći prijede nad manastirska vrata. To se ponovilo nekoliko puta, pa je monasi napokon ondje i ostaviše, što više, sagradiše koj kod porte crkvicu. Zato se i zove *Vratarica*. I u Rusiji ima više kopija Iverske Bogorodice, koju su štovali ne samo pravoslavni nego i „starovjerci“²⁹ i „inoslavni“ (inovjerci). U Moskvi je nekoć kapelica Iverske Bogorodice bila od zore do mraka puna pobožnika (B 82-83). Rana na licu i danas se vidi (P 250). „Ova sv. Ikona praznuje se još i 13. oktobra i na Pashalni utorak“ (P 1b). I na katoličkom Zapadu, osobito u XX. stoljeću reproducirane su ikone Iverske Bogorodice i tako širen njezin kult.

– *Vzyskanie pogibših*, tj. „traženje postradalih“ (5. II): zar to nije prekrasan naslov za Marijinu ulogu u ekonomiji spasenja? (B 671). – U mjesecu velječi (februaru) nisam kod Srba našao spomena o štovanju vlastitih čudotvornih ikona presvete Bogorodice.

– Naslov *Dalmatskija* (15. II) mogao bi kojega čitatelja navesti na pomisao da se tu radi o nekoj ikoni iz Dalmacije. Ali ime dolazi, prema S. V. Bulgakovu, od osnivača „Dalmatskog manastira“ u Permskoj guberniji monaha Dalmeta, koji je i donio tu ikonu Uspenija Bogorodičina (B 86).

86. Bogorodica u ožujku (martu)

- 6. III: *Čenstochowskija* (B 104, P 138).
- 9. III: *Slovo plot byst* („Riječ je tijelom postala“) (B 107).
- 10. III: *Spomen Akatista presvete Bogorodice* (P 193).
- 19. III: *Umilenie* (B 116).
- 24. III: **Predprazden'stvo blagovešćenija presvjatyja Bogorodicy**
- 24. III: *Spomen čuda u Pečerskom manastiru* (P 456-457).
- 25. III: **Blagovešćenije presvjatyja vladyčicy našeja Bogorodicy i prisnodevy Marii.** (grč.: Ho Euaggelismòs tês hyperagías Despoínes hemwn Theotókou kaí aeiparthénou Marías).
- 25. III: *Megalochari* (P 470).

28. *Iveri*, nominativ plurala od *Iveros* (starogrčki bi izgovor bio: Hiberos, Hiberoi) – to je drugi (ili ako hoćete treći) naziv za kavkaski narod Gruzina ili Georgijanâ(ca). – Ali u podatku legende vjerojatno leži anahronizam: manastir *Ivion* (Starogrčki: Hiberwn) osnovan je oko god. 980., danas idioritnički. No i prije zahvata sv. Atanasija koji je atoške pustinjake kinovitski („cenobitski“) organizirao u toj drugoj polovini X. stoljeća, postojali su ondje pojedinačni pustinjaci pa bi se teoretski moglo dopustiti da su ikonu prihvatili pojedinci još neorganizirani, ili da je ona „plovila“ morem par stoljeća. Cf. H. G. BECK, *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, Munchen 1977, 127. – I tem EC II 301, 304.

29. *Starovjerci*: dio pravoslavnih Rusa koji se u XVII. st. odijelio od službene Crkve povodom liturgijskih reformi patrijarha Nikona, koje su starovjerci ili „staroobrjadcy“ smatrali nezakonitim i nepravoslavnim novotarijama.

Neka objašnjenja:

– O Akatistu (10. III) smo već govorili u ovoj studiji³⁰, a o ikoni *Megalochari* (25. III) malo prije u ovom poglavlju, u mjesecu siječnju kada joj je glavni blagdan (30. I).

– *Čenstochowskija* (6. III). O toj – katoličkom svijetu dobro poznatoj – Marijinoj slici, piše O. Justin Popović ovako: „Ova čudotvorna ikona Presvete Bogorodice bi doneta iz Carigrada u Rusiju, gdje je ostala u jednom pravoslavnom hramu u Galiciji puna tri veka. Kada Poljaci ovladaše Rusijom, tada Latini prisvojiše ovu ikonu sebi” (P 138). Više podataka daje Bulgakov: „Prema predaji, ova ikona vuče korijenje iz najdublje drevnosti. Donesena je iz Carigrada te se do XIV. stoljeća preko trista godina nalazila u kaličkom gradu Belzu u župnoj pravoslavnoj crkvi i proslavila se mnogim čudesnim djelima. Tako je ona spasila zamak Belz od tatarskih napadaja. S prelazom Galicije pod vlast Poljske, svetu ikonu zaposjeli Latini. Godine 1352. poljski je knez Vladislav Opoljski prenio svetu ikonu na Jasnu Goru blizu grada Čenstohove. Godine 1717. tu su sv. ikonu, s papinskim blagoslovom, Poljaci okrunili” (B 104). Za svoje pravoslavne čitače Bulgakov dodaje ovo objašnjenje u fusnoti: „Kod katolika krunjenje ikona prati priznavanje njih kao čudotvornih u cijeloj katoličkoj crkvi” (B 104, n. 1).

– *Slovo plot byst'*, tj. „Riječ je tijelom postala” (9. III.). Ikona je poznata od god. 1666. u Albazini na Amuru (rijeka u Istočnoj Sibiriji), a sada [1900!] se nalazi u gradu Blagovješčensku, kamčatske eparhije” (B 107).

– *Umilenie* („Umiljavanje”, „máženje”?, grčki *Déisis* (19. III.). „Ikona se javila 1103. godine i nalazi se u Smolensku. Postoji i druga ikona „Umilenie” u Pskovo-Pečerskom manastiru, ukrašena god. 1585. na uspomenu oslobođenja Pskova od opsade Batyja (Batu-kana? PB). No ima i ikona „Umilenie” koja se javila u XVI. st. na Siničej gorje („Sjaničinoj gori” PB) u Pskovskoj guberniji, gdje je sada (1900!) Svetogorski manastir” (B 116).

– *Čudo u Pečerskom manastiru* (24. III.): radi se o čudesnom razotkrivanju krivokletstva pred ikonom Majke Božje u Kijevskom manastiru, kada je siročić Zaharija dobilo baštinu koju mu je očevo pobratim bio lažnom zakletvom oteo (P 456-457).

87. Bogorodica u travnju (aprilu)

29. IV: *Sveti i Bogonosni otac Vasilije, Ostroški čudotvorac, mitropolit zahumski*: štovatelj presvete Bogorodice i njenih ikona (P 445-470).

Objašnjenje: Stupio je u manastir Zavala (Istočna Hercegovina), koji je bio posvećen Vavedeniju (Uvođenju Bogorodice u hram: 21. XI), ali se zamonašio

30. Cf. P. BELIĆ, *Kult Bogorodice u bizantskom obredu*, podnaslov *Bogorodica u Posnom triodu*: SB 22 (1982) 16 – 19.

u drugom istočno-hercegovačkom manastiru Tvrdošu, koji je opet bio na čast Uspenija (Usnuća Majke Božje, tj. Velike Gospe: P 446). Godinu dana proveo je na svetoj gori Atosu (P 449), koja je sva Majke Božje. Neko je vrijeme bio zahumski vladika, a onda ga patrijarh Gavriilo Rajić (1648.—1656.) postavi na čelo eparhiji [tj. biskupiji] Nikšić-Plana-Kolašinovići i Morača. U instalacijskoj gramati (povelji) patrijarh, uz ostalo, poziva vjernike ovako: „Primate sa usrdem višerečnog Vladiku i odajite mu čast onako kako treba svome zakonitom Mitropolitu, da bi dobili blagoslov i blagodat Gospoda Boga i *pokrov Prečiste Bogorodice* na vas i na decu i domove vaše pravoslavne (P 451)”. „Telo Svetog Vasilija ostroški monasi sahraniše u grob ispod crkvice Svetog Vavedenija Majke Božje. . . gde ono i do danas počiva,” premda su neko vrijeme „mošti Svetiteljeve” počivale u Cetinju — i to u crkvi Roždestva Presvete Bogorodice (1852.—1853.) i opet 1876.—1877. (P 455, 457).

88. Bogorodica u svibnju (maju)

7. V: *Ljubečskija* (B 163).
 7. V: *Žirovickija* (B 163).
 8. V: *Spomen čuda presvete Bogorodice* (u Kolnopi: P 211).
 21. V: *Sretenie čudotvornija ikony presvjatyja Bogorodicy Vladimirskija* (B 181-182).

Neka objašnjenja:

— O spomenu Bogorodičina čuda (8. V.) O. Justin ima vrlo malo podataka, koje ovdje doslovno prepisujem: „Ovoga dana vrši se spomen čudesnog iscelenja koje milostivo učini Presveta Bogomati i Prisnodjeva Marija nad mladićem Stefanom, nepravedno oslepljenim, u selu Kolnopi naspram ostrva Krfa, 1530. godine” (P 211).

— O Ljubečkoj ikoni Bulgakov piše ovako: „Ova se čudotvorna ikona nalazi u sadašnje vrijeme [1900!] u mjestu Ljubiču (Černigovske gubernije), u voskresenskoj župnoj crkvi. Njena drevna kopija bila je godine 1690. prenesena u Kijevsku katedralu Sv. Sofije, gdje se i sada nalazi” (B 163).

— Žirovicka ikona Majke Božje „. . . čudesno se pojavila 1191. godine u šumi na drvetu u Žirovicama (Grodnenska gubernija). Nju su pastiri ugledali i s pobožnošću uzeli i odnijeli je svome [zemaljskom] gospodaru Aleksandru Soltanu, koji je na mjestu njezina javljanja podigao crkvu. Taj je hram poslije 10 godina izgorio, ali je sveta ikona ostala nepovrijeđenom. Stanovnici Žirovica izgradili su njoj u čast novi hram. Sada [1900] se sv. ikona nalazi u ondje podignutom Žirovickom manastiru (vidi Litvansku eparhiju)” (B 163). Ovoj informaciji Bugakova moram dodati još neke podatke iz duge povijesti ove svete slike. Molio bih da budem dobro shvaćen: slijedeće retke pišem bez ikakvih tzv. „zadnjih misli” —

konkretno: prozelitsko-unionističkih pa zato i antiekumenskih — nego prvo zato što poštujem povijesne činjenice i ne želim ih prešućivati, i drugo zato da se vidi, kako je ova Bogorodičina ikona bila štovana i na katoličkom Zapadu. Poznato je, da je većina pravoslavnog stanovništva Bijele Rusije, dok se ova nalazila u Velikoj kneževini Litvi, prihvatila (uz stanovitu opoziciju) Brestlitovsku crkvenu uniju te u jedinstvu s Rimom živjela od kraja XVI. do sredine XIX. stoljeća, točnije do godine 1839. i 1875. Tako je i Žirovicki manastir bio sjedinjen³¹ s Rimom do godine 1830., kad je prešao u ruke pravoslavnih. Deset godina prije svoje smrti (1623.) sv. Jozafat Kuncevič bio je iguman nedalekoga Bitenja (1613.–1614.) i kao takav dobio od prijatelja Ivana Meleška Žirovice kao beneficij za vasilijanski novicijat.

„Kad se u Litvi širio protestantizam — pišu biografi sv. Jozafata, ukrajinski historičari i vasiljevci M. M. Solovij i A. G. Velikij³² — proštenja su [u Žirovicama] stala opadati, posjede su ugrabili svjetovnjaci, a crkva nije imala nužne duhovne podvorbe. Samo par puta u godini mala bi skupina okolinskih stanovnika išla da počasti svoju čudotvornu Bogorodicu. U takvu je stanju zatekao Žirovice Jozafat došavši iz obližnjeg Bitenja na proštenje k čudotvornom liku.

Kako je on bio općepoznat štovatelj Bogorodičin, to je rado pristao na prijedlog Ivana Meleška da Žirovice preobradi u samostan gdje će služiti monasi iz Vilna. Primopredaja je izvršena u proljeće godine 1613. i otada je ona pustinja ponovno procvatala bujnim kultom Bogorodice. . . . Crkva je ktitorskom darežljivošću okolnih velmoža obnovljena, proširena i obogaćena dragocjenim rizama i svetim suđem. Lev Sapiha, litvanski veliki kancelar, nadario je Žirovice zemljama i nekim selima. Kraj crkve Jozafat je sagradio manastir i u nj preselio monahe iz Vilne, koji preuzeše službe u crkvi i za hodočasnike. . . . Stazama i putovima u Žirovice stade se rojiti pobožna čeljad, pjesma je ponovno zabrujila, u nebo se dizala molitva, a od tog vremena potekoše uslišanja i čudesa. . . .”

„. . . I kad se 1614. godine Jozafat opraštao sa Žirovicama, . . . možda je on i nazirao daljnju slavnu sudbinu toga mirnoga kutka tijekom slijedećih dvjesto godina povijesti. Žirovice su doista postale kroz dva stoljeća jednim od najslavnijih vasiljevskih manastira i čudotvornih mjesta. Tu je bio velik manastir, postojale su raznovrsne škole, radila je tiskara. One su postale za Litvu i Bijelu Rusiju ono što je bila Čenstohova za Poljsku. Godinama su onamo hitjela hodočašća iz Litve, Bijele Rusije, Ukrajine i Poljske. Amo su s molitvom i sa zahvalnošću dolazili poljski kraljevi Vladislav IV, Ivan Kazimir, Ivan Sobieski. Ta je slava doprla čak u Rim i tu je, negdje početkom XVIII. st., neki pobožni monah naslikao na zidu rimske vasiljevske rezidencije onu ikonu, koja se proslavila i u Rimu novim čudesima pod nazivom „Madonna del Pascolo”, tj. Žirovička Bogorodica. Za Žirovice je godine 1730. papa Benedikt XIII. poslao zlatnu krunu, a mitropolit Atanasij [Ne: Andrej!] Šeptickij svečano je okrunio Žirovičku Bogorodicu u prisutnosti višetisućnog mnoštva naroda³³”.

Spomenuti pisci Solovij i Velikij u 23. napomeni preciznije kažu, da je kod krunidbe god 1730. bilo nazočno čak 38.000 vjernika, a da se među slavnim žirovičkim proštenicima nalaze poljski kraljevi Vladislav IV. (1644.), Ivan Kazimir

31. M. M. SOLOVIJ i A. G. VELIKIJ, *Svjatij Jozafat Kuncevič: joho žittja i dila*. Toronto 1967, rozdil IV: *Ihumen i Arhimandrit: 3. Bitenjsko-Žirovickij ihumen (1613)*, str. 163 – 168.

32. SOLOVIJ – VELIKIJ, *o. c.*, 166.

33. *Ib.* 167.

(1651.), Ivan Sobieski (1688.), Avgust II. (početkom XVIII. st) i Stanislav Ponia-
towski (1784.)³⁴ . . .

– U Ruskoj je pravoslavnoj crkvi višega ranga praznik *Susreta čudotvorne ikone presvete Bogorodice Vladimirske* (21. V.). To je danas jedna od najpoznatijih ruskih ikona i na Zapadu. Prema predaji, sam je evanđelist sv. Luka, na pobožne želje uglednih kršćana, „na daski naslikao lik Bogomajke sa Predvječnim Djetetom na rukama. . .” A kada je bogomudri pisac donio ovu i druge dvije slike, što ih je također on bio naslikao, k presvetoj Bogorodici, onda je ona, pogledavši ih, potvrdila proročke riječi rečene pravednoj Elizabeti: „Odsad će me zvati blaženom sva pokoljenja” i k njima je nadodala: „. . . Milost Onoga koga rodih i moja neka bude sa svetim ikonama!” (B 181)

Jedna od tih triju ikona navodno jest i ova *Vladimirska*, koju da je sredinom XII. stoljeća carigradski patrijarh poslao u Kijev velikom knezu Juriju Vladimiroviču Dolgorukomu. Ikona je bila postavljena u Djevičij manastir u Vyšgorodu, a otuda ju je knežev sin Andrej Jurjevič ponio u rat na Sjever (kako je rečeno kod opisa Bogoljupske ikone). *Vladimirska* se sveta ikona (po gradu Vladimiru) od godine 1935. nalazi u moskovskom Uspenskom Saboru (sabornoj crkvi, tj. katedrali) na lijevoj strani carskih dveri. S vremenom je bila okovana čistim zlatom i urešena draguljima. S ovom je ikonom povezano mnogo događaja u povijesti ruske nacije. Nosili su je iz grada u grad – u svim razdobljima njene burne povijesti. Kroz sedam stoljeća i po, pred njom su se carevi pomazivali za svoju službu, pred njom se izabirali ruski patrijarsi. . .

Zašto se *Vladimirska* slavi baš 21. svibnja (maja)? Razlogom je njezina čudesna obrana Moskve toga datuma godine 1521. Tada se naime krimski kan Mahmet-Girej s ogromnom vojskom približio Moskvi na samo nekoliko vrsta^{3 5} daljine – ali, ustrašen viđenjem čudesne vojske kraj Moskve, brzo se povukao (B 181). U lituraturi mi nije pošlo za rukom pronaći razlog zašto naslov praznika ove ikone počinje riječima *Sretenie* (susret).

Pokušajmo se uživjeti u ono što moraju osjećati pobožne rusko-pravoslavne duše kada pjevaju tropar toga praznika, koji (B 181-182) u jednostavnoj prozi preveden na hrvatski jezik ovako glasi:

*Danas se svjetlom resi preslavni grad Moskva,
jer prima kao sunčano svjetlo, Gospodarice, Tvoju ikonu!
Njoj se i mi utječemo i – moleć se Tebi – zovemo ovako:
O Predivna Vlararice Bogorodice,
moli se po Tebi utjelovljenome Kristu Gospodu, Bogu našem,
da izbavi ovaj grad i sve gradove i zemlje kršćanske
[i očuva ih] nepovrijeđene od svih neprijateljskih navala,
te spasi naše duše [živote?], jer je milosrdan!*

34. *Ib.* n. 23.

35. Vrsta (*verstà*) – stara ruska mjera za dužinu: 1,067 m.